

A vallástanítás története.

Írta: **Benczédi Pál.**

(Folytatás.)

Az újkori bölcsélet hatása a nevelésügyre és a vallástanításra. Verulami Bacon.

A renaissance és humanizmus századokkal egyidőben a reformáció valóságos forradalmat jelentenek a középkori egyháziassággal és egyházi műveltséggel szemben. Azonban hogyha az ember és emberiség hívatását nézzük, ha a nagy világ számtalan jelenségeit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a reformáció korabeli mozgalmak alapján keletkezett nevelési rendszer is rendkívül szűkkörű, nagyon egyoldalú s hogy a reformáció egyháza visszasüllyedt az azelőtt kárhóztatott betűimádásba, ami ellen magában az egyházban is visszahatás támadt a pietizmusban, amint fennebb láttuk. A középfokú nevelés terén a Sturm rendszerét fogadták el, mely rendszernek minden érdeme elismerése mellett is lehetetlen nem látni egyoldalúságát. Igaza van Browningnak, midőn úgy jellemzi a Sturm rendszerét, hogy az csupa szótanulmány. A tanulóifjúságnak az iskolában görög és latin nyelvvel, görög és latin verseléssel kellett idejük legnagyobb részét eltölteniök, ami mindenre alkalmas volt, csak éppen arra nem, hogy önálló gondolkozású, az élet változó körülményei között helyüket megálló egyéneket neveljen. Szinte erre is el lehetne mondani Mefisztófelesznek jellemző gúnyját, midőn az észnek Spanyol-csizmába való szorításáról beszél.

A kornak ezen általános jellemvonása ellen irányúl az új-kor küszöbén álló filozófusnak, Verulami Bacon Ferencnek bölcselete. Bacon szakított a régi deduktív módszerrel, amely az előre igaznak föltételezett elvnek

valódi voltát bizonyítgatta a Mefisztók többé, vagy kevésbé szellemes módszerével s helyébe az indukciót vezette be az igazság megismerése módszeréül. Így Bacon nem a már megtalált, vagy a megtalálni vélt igazságot bizonyítgatja, hanem igyekszik az igazságot az egyes jelenségek-ből megalkotni. Bacon filozófiája tapasztalati alapon áll. Hogy megtalálhassa az igazságot, azért mellőz, sőt szívesen lerombol minden előítéletet, minden bálványt (idol). A »Novum organum« című művében azt mondja, hogy a bálványok (idol) és hamis ismeretek állanak az emberi értelem előtt. Ezeket el kell távolítani, ha az igazság rendszerét akarjuk megismerni. El kell tüntetni a törzs, a barlang, a fórum és szintér bálványait, hogy tisztán láthassunk. Tévedés azt hinni — így szól Bacon — hogy érzékeink csalhatatlan mértékei a világnak. Az érzéki észrevételek és az értelem megnyilvánulása az emberi természetnek megnyilvánulásai és nem a mindenségnek való képei. Az emberi értelem a teremtett tárgyakból kiömlő sugarakat fogja föl, mint egy görbe tükör, amely a maga tulajdonságait összevegyíti a visszavert tárggyal s így hamis alakot és színt ad neki... A tudomány nem más, mint az igazság személyesítése, mert a létnek igazsága s a tudománynak igazsága ugyanegy, a különbség csak annyi, ami a valódi és visszavert sugár közt van.³¹ Ezzel lerakja alapját az ismeret-elméletnek s felnyitja az emberek szeméit minden téren, megkezdődik a vizsgálódás még a teológiai tudományok terén is. Ez nagyon fontos, mert Bacon az, aki a filozófiát fölszabadítja a teológia gondnoksága alól.

Magában a teológiai tudományokban Bacon nem alkotott semmi maradandót, elfogadta egyszerűen a hagyományos tanokat, hiszen diplomata volt, hanem az már fontos, hogy ő nemcsak a kijelentés alapján, hanem más úton is el tudott jutni az Isten fogalmához. »A felületes természettudomány elvezet Istentől, az alapos tudás pedig hozzá vezet.«

³⁰ Lord Bacon, his Philosophy and its influence upon Education. Bernard : English Pedagogy 85. l.

Bacon a tudományoknak csaknem minden ágával foglalkozott s így foglalkozott a neveléssel is. Azonban reánk nézve nem annyira az ő nevelési elvei, mint a neveléstudományra tett hatása fontos, mert vele hatalmas áramlat indul meg, mely hat a neveléstudományra és hat a szorosabb értelemben vett vallásos nevelésre, a vallástanításra is. Bacon filozófiája rávezette a pedagógusokat arra, hogy az emberi természettel bővebben foglalkozzanak s így megalkotta az úgynevezett természetes rendszert. Ezen a téren nevezetes az angol Locke János, a francia Rousseau s az úgynevezett gyermekbarátok (Basedow, Salzmann stb.) működése.

Locke János.

Locke János (1632—1704.) működését nem nevezik kimerítőnek a tudományos pedagógia terén, de azok a nagy részben még ma is helyes alapelvek, melyeket »Some thoughts on Education« című művében ad, föltétlenül megkívánják, hogy bővebben foglalkozzunk vele. Locke nemcsak a gyermek szellemével s a fölállított iskolai tárgyakkal foglalkozik, hanem foglalkozik azzal is, aki nem hagyható számításon kívül, a nevelendővel és a nevelővel. A nevelőre nézve is meg van a maga nézete, de sokkal inkább a gyermekkel foglalkozik. A nevelőtől nem azt várja, hogy a tudományok nagy tömegével rendelkezék, hanem ügyességet, találékonyságot tétellez föl nála. Locke orvosnak készült s talán ennek tulajdonítható, hogy oly részletesen körülírja a gyermek testi nevelését. Leírja, milyen ruházatban járjon, hogy edze erejét az idő viszonytagságaival szemben s azt akarja, hogy a gyermek erkölcsileg is oly erős legyen, mint testben. »Megfelelő gond fordítandó arra, hogy erős és élénk legyen a gyermek, hogy engedelmeskedhessék és végrehajthassa az ész parancsait; az a legfőbb feladat, hogy kedélye oly tiszta legyen, hogy minden cselekedete méltó legyen az észszerű lény kiválóságához és méltóságához. (25. §.) Éppen úgy, mint a testnek erejét a nehéz munka növeli, növeli a lélek erejét is. Az erénynek és bűnnek főelve, forrása arra helyezendő, hogy az ember tudja megtagadni magát kívánsá-

gaival szemben, nyomja el hajlandóságait, szenvedélyeit s kövesse tisztán azt, amit az ész diktál neki, még ha vágyai másfelé ösztökélik is. (27. §.) A józan ész az, amely megmondja az embernek, mit kell cselekedni, ezt hirdeti Locke. Meg van győződve, hogy a nevelés az embert egészen jóvá teheti, mert hiszen ő a lelket fabula rasanak, üres lapnak nézi s így ha el is ismeri az örökölt hajlamok befolyásoló hatalmát, azért azt tartja, hogy a megszokás, a környezet egészen átalakítja az embert. Locke a nyilvános iskolát az erkölcsi nevelés szempontjából károsnak tartja, ami egyik jele annak, hogy Locke nem az általános népnevelés, hanem inkább a főúrák gyermekeinek nevelését tartja szem előtt. Nem szaktudósokat, hanem élénk, a természet és az ész törvényei szerint élni tudó embereket akar nevelni.

Locke igen sok hasznos utasítást ad a tanítás menetére nézve. Hangsúlyozza, hogy a tudományt nem bottal kell a gyermek fejébe verni, a tudományok iránt való érdeklődést fölébreszteni. Azonban ezen, különben tanulmányos utasítások tárgyalását mellőzzük, csupán magára a vallástanításra vonatkozó elveivel foglalkozunk.

Locke azt mondja, minden embernek, akármilyen származású, magát mások előtt értékesé és szeretetre méltóvá kell tennie, mert enélkül boldog nem lehet. Ezért korán lelkébe kell vésnie az Istent, mint mindenek atyját, akitől minden jót nyerünk, aki szeret minket és gondoskodik rólunk s a legfőbb lény iránt való szeretetet kell fölébreszteni. »Ez azonban éppen elegendő kezdetnek, mert ha túlságba megyünk a Végtelen lény tulajdonságainak magyarázataival, a gyermeknek feje megtelik hamis eszmékkel, vagy pedig meg nem értett, zavaros fogalmat táplál belőle. Mondjunk csak annyit neki alkalomszerűen, hogy Isten teremtett és tart fenn mindent, hall és lát mindent és jót tesz azokkal, akik szeretik és engedelmeskednek neki. Azt hiszem, jobb volna, hogyha az emberek megállanának az Isten ezen eszméjénél, ahelyett, hogy túlsokat kíváncsiskodnának tudósokkal arról a lényről, akiről mindenkinek el kell ismernie, hogy felfoghatatlan, mert akik még nem tudnak különbséget tenni a megis-

merhető és megismerhetetlen között, igen könnyen a babona vagy az átheizmus karjai közé dobják magukat, Istent vagy magukhoz hasonlónak gondolják (mert más nem tudnak elképzelni), vagy pedig nem bíznak bennél. Hajlandó vagyok azt gondolni, hogyha vigyázunk arra, hogy a gyermek reggeli istentiszteleteken részt vegyen és értelmi képességeihez szokott imákat hallgathasson, sokkal többet használ ez nekik, mintha figyelmüket szétszórjuk a fölfoghatatlan lény iránt való tanulmányozásban. (129. és 130. §.)

Az Isten helyes ismeretével kapcsolatosan Locke igen hasznos útastítást ad a rossz szellemek, a mumusok ellen való védekezésről. A gyermeket különösen a szolgák bizonyos félelmetes manókkal, vagy más ilyen képzelt lényekkel szokták ijesztgetni, ami nagyon rossz, mert a gyermeki lélek különösen sötétben fél s fantáziája igen sok hamis képpel telik meg, ami a gyávaság érzelmét táplálja. Hogy az ilyen meggondolatlan ijesztgetéseknek mily hatása van, azt egy példával mutatja be Locke. E példa szerint egy helységben volt egy őrült, akit a gyermekek folyton gyötörtek, bosszantottak. Az őrült egy alkalommal kardot szerez és azzal indul az őt bosszantó gyermekek után. A gyermek teljes erejéből szalad hazafelé s midőn hazaért, egyenesen az ajtóhoz rohan, honnan visszanézve magához közel látja üldözőjét. Még van annyi ideje, hogy az ajtót kinyitja, beugorjon a reája mért ütés elöl és az ajtót maga után bezárja, de az esetet nem felejtette el soha. Még férfikorában is mindig visszaemlékezett az ajtó küszöbéről, valahányszor átlépte azt és az őrült ember képe eszébe jutott. Így vagyunk a gyermeki lélekbe korán beburjánzott értelmetlen, rémítgető babonás mondásokkal, melyek ellen úgy lehet védekezni, hogyha vigyázunk a gyermekekre, hogy ne halljanak ilyent s ha mégis hallottak volna, akkor helyes neveléssel el kell oszlatni az ily balhítet, aminek emléke úgy is megmarad a lélekben, mint a fenyegető őrült embernek képe.

Locke a növendék részére ajánlja az úri imának, a hiszekegynek és a tizparancsolatnak tanítását, de nem könyvből, hanem a tanító előlmondása után. A bibliaol-

vasásra nézve pedig kikel az akkori iskolában szokásos módszer ellen, hogy olvasni a bibliából tanuljanak, mert az sem az olvasni tudást, sem pedig a vallásos érzést nem tökéletesíti. Lockének erre vonatkozóan az a helyes álláspontja, hogy mindig a gyermek képességeihez kell mérni a tárgyat. »Minő öröm, vagy bátorítás lehet abban, ha a gyermek a szentkönyv azon részét olvassa, amelyeket nem ért? És mily kevésbé érthetik meg a gyermekek Mózes törvényeit, Salamon énekeit, a próféták írásait az ó-szövetségben, az apostoli leveleket s a jelenések könyvét az új-szövetségben! Az evangéliumok és az apostolok cselekedeteinek történetei sokkal könnyebbek, de mégis a gyermek értelméhez alkalmatlanok. Elismerem, hogy a vallás alapelvei innen és az írás szavaiból ismerhetők meg, de a gyermeknek nem tanítható más, csak ami képességéhez és ismeretköréhez illik.« Oly megjegyzések ezek is, amelyek az újabb pedagógiának elismert elvei lettek. Locke helyteleníti azt is, hogy a bibliát az olvasni tanulás kedvéért végig olvassák. A könnyebb elbeszéléseknek megtanulását ajánlja, de nem a biblia szövegéből, hanem a tanító előmondása után.

Ezekben vannak lefektetve Locke Jánosnak az általános pedagógiára és a vallástanításra vonatkozó nézetei. Ő iskolát nem alapított, mint Spener és Francke, de azért elméletei nagy hatással voltak az általános nevelésügyre s nem hagyta érintetlenül a vallástanítás kérdését sem, ő az első Auguszlinus után, aki a bibliai történeteknek tanítását hangsúlyozza s mely elmélet csak a legújabb időben jött gyakorlatba.

Az a mozgalom pedig, melyet Angliában deizmusnak neveznek s mely Európa többi országaiban is tért hódított, az általános szellemi felvilágosodást vonta magára mindenütt s így a teológiára s a vallásra is jótékony hatással volt.

Rousseau és a filántropisták.

Már Locke említi, hogy a korában levő iskolázás nem az életnek, hanem az iskolának nevelt (*non vitae sed scholae discimus*), minek folytán igyekezett az isko-

lát a világgal, az élettel összhangba hozni. Rousseau (1712—1758.) ennél is tovább megy. Ő egészen a természetnek, a természet kebelén nevel a természetben levő hamisíthatlan erővel. Locke nevelési elméletei a főúri ember nevelésére vonatkoznak. Rousseau Emilje apátlan, anyátlan járva s így semmiféle társadalmi osztályba nem tartozik. De hadd lássuk a Rousseau-féle valóban természetes nevelés fő elveit s ezek között a vallástanításra vonatkozó gondolatait.

Rousseau «Emil» című, korában a világirodalomban páratlan hatást elért művében fejti ki nevelési elveit. Művét azzal kezdi: »Minden jó, ami az anyatermészet műhelyéből kikerül; minden elfajúl az ember kezei között«, ez az elv vonúl végig »a természet ez evangéliumán«, amint Goethe nevezi e magával ragadó művet. A rosszat az ember, a társadalom teremti, míg a természet valóban jó. Éppen ezért mindent helyesel, ami a természettel meg egyezik és mindent elvet, ami annak ellentmond. A gyermeket már csecsemő korában nevelés alá fogja. Ezzel kezdődik nevelési elméletének első foka. A gyermeket csak az anya táplálhatja, minden pólya, minden szoros ruha elvetendő, hogy a gyermek szabadon fejlődhesék. A gyermeknek csak természetes vágyai elégítenődök ki, mindaz, ami csak szeszély, figyelmen kívül hagyandó. Ezzel Rousseau az erkölcsi nevelés alapját akarja megvetni. Az erkölcsiség szempontjából a tulajdon eszméjét kell megismertetni vele. Ez a nevelési elméletnek második stádiuma. Erre az időre tartja fenn Rousseau az érzékek ápolását. Könyveket nem alkalmaz, de tanítja a mérést, rajzolást, geometriát, beszélést és éneklést. 12 évig még nem is ismerte a gyermek a könyvet, most megtanúl írni, olvasni, de most sem tömi betűvel a fejét. 15 éves korán túl tanul meg csak idegen nyelvet, akkor is külföldre megy utazni s ott szintén természetes úton tanulja meg azt. Tanulás közben mindenre magának Emilnek kell rájönnie. A földrajzot úgy tanulja meg, hogy erdőn eltévedve, kénytelen ebéd idejére megtalálni a várost. Minden tanulása tapasztalati s így alapos és maradtandó. Rousseau rendkívül sokat ad a test egészséges, edzett és élénk voltára.

Vallástanításra vonatkozó elvei is éppen ily óvatosak, körültekintők. Semmit sem akar úgy tanítani, hogy a növendék meg ne értse. Már pedig Isten, örökkévalóság, végtelenség oly fogalmak, melyeket nem minden felnőtt ért meg, de a gyermektől még föltételezni is képtelenség. Hogy oly sok ember van, aki nagyhangú véleményt mond oly dolgokról, melyekhez nem ért, annak okát Rousseau abban találja, hogy könyvekből oly fogalmakkal tömik meg fejüket, melyeket nem értettek meg. Mivel a gyermek nem értheti meg, nem foghatja föl helyesen Istent, azért Istenről helytelen, babonás felfogása marad egész életében »Inkább ne legyenek semmi fogalmaik az Istenről, mintsem lealázók, csodaszerűek, sértők és hozzá nem értők. Nem oly nagy baj, ha Istent sehogy sem ismerjük, mintha félreismerjük«, így gondolkozik Rousseau. Az egész vallástanításnak az ő idejében meglevő anyagát, tartalmát, módszerét elveti. Kiragad az egyház tanaiból egy tételt: »Istenben hinnünk kell, hogy üdvözüljünk«. E tételt boncolja s arra az eredményre jut, hogy ha rosszul fogjuk föl e tételt, a legvérengzőbb türelmetlenségre vezethet. S hogyha csak ezen mondatnak értelmetlen ismétlésétől függ a menyországba való jutás, akkor azt hiszi, a szarkák és a kajdácsok is éppen úgy a menyországba juthatnak, mint a jó gyermekek.

Jellemző a Rousseau modern korba beillő széles látkörére nézve, hogy a vallást nem felekezeti szempontból akarja tanítani. Mert hiszen a felekezetiesség szűk álláspontján az egyik vallás iránt való rajongás attól függ, hogy valamely gyermek hol látott napvilágot. Ha egy párisi gyermeket Konstantinápolyba, vagy pedig egy konstantinápolyi gyermeket Párisba vinnének, mindkettő megtudná, hogy mások mit tartanak az ő egyedül üdvözítő vallásáról. Tehát egyik vallás iránt való fanatikus szeretet, a másik vallás iránt való fanatikus gyűlölet attól a véletlen körülménytől függ, hogy valaki hol látott napvilágot. »A természet ez evangeliumában« nyoma sincsen a szűkkörű felfogásnak, hanem Rousseau éppen azt akarja, hogy az ő neveltje szívében általános emberszeretet gyökerezzen, hadd legyen részvéttel embertársai szenvedései, balsorsa iránt.

Most már az a kérdés, hogy mikor tanulja Emil a vallást, ha a gyermekkor naivsága, rövid látása nem jó alkalom, sőt szerinte káros hatású is? »Tizenöt éves korában még nem tudta, vajjon van-e lelke és talán 13 éves korában is korán volt azt megtudnia, mert ha előbb értesül arról, mint kellene, féltő, hogy azt soha meg nem tanulandja». Ilyen későreteszi Rousseau a vallástanítás idejét s hogy attól az önként kínálkozó kifogástól lefegyverezzen, amely a gyermek kíváncsiságaira vonatkozik, már jó előre azzal felel, hogy az ő neveltje semmi iránt sem érdeklődik, ami iránt nem kell érdeklődnie. Így aztán mestere vezet rá az igazi helyes elvek szerint való tudásra. Így aztán a nem sokat, de természetes úton tanult Emilből testben és lélekben erős ember, tiszta ítélőképességgel bíró lény lesz.

Rousseau tanításainak rendkívül nagy hatásáról vitatkozni fölösleges. Ezek az elvek nagyban hozzájárultak az Európát megrázó francia forradalom kitöréséhez. Viszont a műre vonatkozó kifogások is oly általánosan ismertek, hogy azokkal sem érdemes sokat bibelődni. Browning Oszkár mondja «Neveléstörténetében», hogy az, amit Rousseau természetnek nevez, nem is létezett soha. Mindent a természettől vár és mégis — ezt Kiss Áron jegyzi meg — a színpalak mögött ott áll a rendező, aki igazgatja Emil testi és szellemi fejlődésének útját. Rousseau nagy tévedése, hogy az embert, amint a világra jön, amint a természet kebeléből kikerül (ipsissima verba), valami új lénynek tekinti, akinek semmi összeköttetése sincsen előbbiről. Locke is a lelkét sima lapnak gondolja, de még sem tagadja meg az örökölt hajlamokat. Rousseau tagadja a történelmi hatalmak lételetét, amit pedig megtagadni nem lehet, mert az embernek oly vele született hajlamai vannak, amelyekkel a nevelésnek számolnia kell. Azt sem tudjuk aláírni, hogy a vallást csak a 18 éves korban kezdjük tanítani, mert azon az alapon, hogy Istent, végtelenséget, örökkévalóságot nem tudja a növendék felfogni, arra a véleményre is juthatnánk, hogy némely embernek még öreg korában is tanítunk vallást. A gyermek kis világában éppen úgy meg van a vallásos érzés, mint

a későbbi korban, sőt a gyermekkor sokkal inkább alkalmas a vallásos érzés ápolására, mint a fejlettebb kor. Azonban a »természet evangéliumából« kiömlő emberszeretet, hogy minden gyermekkel külön foglalkozzunk, hogy ne csak a tanítandó tárggyal, hanem magából a számításból ki nem hagyható egyénnel is foglalkozzunk s hogy vallásból nemcsak valamely felekezetnek szimbolikus könyve tanítandó, hanem tiszta, minden embert lelkére ölelő, szeretetet hirdető felvilágosított vallás oly igazságok, melyeknek hatása alól nem tudunk szabadulni s melyek eléggé megokolják Rousseau gondolatainak hódító népszerűségét.

Rousseau elveiből legtöbbit a filántropisták valósították meg. Ezek között első helyen *Basedow* (1723—1790.) érdemel említést. Basedowotatyja oly kemény bánásmódban részesítette, hogy hazúlról megszökött s egy holsteini orvos szolgálatába állott, aki felismervén a fiúban levő nagy tehetséget, lehetővé tette tanulását. Miután Hamburgban és Lipcsében tanult, a soröi lovagakadémián először a szépművészetek, utóbb a teológia tanításával bízták meg. Ezenkívül nagy irodalmi működést fejtett ki a filozófia és a pedagógiai tudományok terén s minthogy a felvilágosodásnak volt híve, az orthodoxok erősen támadták, sőt üldözésnek is volt kitéve.

Talán gyermekkori szomorú emlékei sugallatára történt, hogy az általa alapított s »filántropiumnak« nevezett intézetben a tanításnak minden módon való könnyítésére lörekedett. Ő volt szerzője a mézes-kalács betűknek, azonkívül intézetében a tanulást játékkal kötötte egybe. A vallástanításban is igyekezett új úton járni. A tanítványok szülőihez írott levelekből látszik, hogy a vallástanítást a helyiség lelkészére bízta, de a természetes vallásról és erkölestanról, mint »a bölcsészet legkiválóbb részéről«, az iskola gondoskodott.

Basedow nem helyesli a gépies imádkozást, a kényszerű áhitatosságot és más orthodox módját az értelmetlen vallástanításnak.

Ugyancsak nevezetes filántropista *Campe Joakhim Henrik* (1746—1818.), aki először a hittudományok tanul-

mányozásának szentelte idejét, de pedagógiai tanulmányokkal is foglalkozott. A Basedow által alapított dessauri intézetben az alapító lemondásával igazgató lesz. Igen sok ifjúsági íratot is bocsátott közre. Legnevezetesebb ezek között a Defoe angol író után átdolgozott és a magyarul is több kiadásban megjelent »Erkölcskönyvecskéje«. (Pallas nagy Leikona.)

Salzmann Keresztély Gotthelf (1744—1811.) a filántropisták egyik legjelesebbje. Lelkésznek készült s mint ilyet hívta meg Basedow Dessaubá, azonban helyzetével nem volt megelégedve. Ő maga is újabb »filantropint« alapított s ez az egyetlen intézet, amely ma is fennáll. Ő is, mint a rokonlelkű Campe, hatalmas irodalmi működést fejtett ki. Művei közül, melyek az általános pedagógiai kérdéseken kívül a vallástanítás kérdésével is foglalkozik, megemlítendők: Erkölcsei kezdőkönyv, ford. Berzsi Mihály. Az okos gyermeknevelés példája, stb. Van egy munkája, amely azzal foglalkozik, hogy miképpen lehet legkönnyebben tanítani a vallást. (Dittes: Neveléstörténet 206 l.)

Az akkor szokásos, értelemmel nem bíró vallástanítás ellen hatalmasan kikél. »Nem segíthetek magamon, távol kell tartanom a vallástanítástól mindazon eszméket, melyek ismeretünk körén s különösen a gyermeki ismeret körén kívül esnek. Attól tartok, hogy a gyermekek még megutálják az egész vallást, ha gyenge értelmüket emésztetlen eszmékkal sanyargatjuk. Lelkiismeretere kérdek mindenkit, felelhetünk-e arról, ha makacsul ragaszkodunk azon vallástanítási módhoz, melyről saját szemünkkel győződhetünk meg naponként, hogy tehetetlen arra, hogy gátat vessen a vallástalanságnak és a véteknek. Azok, amiket a teológusok az iskolában előadnak, többnyire nem gyermekeknek s különösen nem 6—10 éves gyermekeknek való. Azon rend, melyben mi a vallást a gyermekekbe oltani igyekszünk, merően ellenkezik a lélektannal. Módszerünk olyan, hogy szükségképpen kellemetlennek kell lennie a gyermek előtt. Mi kényszerítjük őket, hogy mindent, habár a legnagyobb ellenszenvvel s a legmértéktelenebb megerőltetéssel emlékezetükbe véssenek. Mi

lesz valószínű eredménye e gyötrelmeknek? Azt hiszik, hogy a dogmától függ az embernek erkölcsössége és vallásossága.³¹ Oly komoly aggodalmak vannak Salzmannaé a gyermek természetével nem törődő, csupán az előírt tananyagot a gyermek fejébe tömő konfesszionális vallástanítás ellen, mely aggodalmak jogosultságát tagadni nem lehet s melyek azóta sokszor ismétlődtek, de sohasem oly eredménnyel, mint a minővel kellett volna.

Uj eszmék hatása Magyarországon. Ratio educationis.

Láttuk már, hogy a protestantizmus nemcsak az egyháznak, hanem a népnevelés gondolatának is megújítója, reformációja volt. Azt tagadni nem lehet, hogy a protestantizmus is az iskolákat a maga elvei szerint rendezte be, hogy neki is az volt a célja, hogy a vallási igazságokat terjessze s az egyháznak hű és tántoríthatlan tagokat neveljen. Ámde a protestantizmus egyúttal az emberi haladásnak is egyik fokozata s alapelveiben benne volt a szabad vizsgálódás, az emberi elme eme legdrágább kincse s így nem egyoldalú embereket nevelt, mint a középkor, vagy pedig a jezsuita nevel, hanem az általános műveltségnek állott szolgálatában. A mai szemmel, a mai viszonyok szerint ezekben az iskolákban is találhatunk elég hibát, elég kivetni valót, de a múltnak bírálataánál csak akkor lehetünk igazságosak, hogyha az akkori körülmények számbavételével bíráljuk azokat. Ha így tekintünk bele a múlt történetébe, lehetetlen meg nem látnunk, hogy a mai iskola őre az egyház volt s így sok tekintetben jogosítatlan az a sok szemrehányás, amiben egyes pedagógusok és más írók részesítik az egyházakat. Legalább is a protestáns egyházak erre a szemrehányásra nem szolgáltak rá. Hanem ha számba vesszük azokat a történeti tényeket, mely szerint a protestáns egyházak már alapításuk alkalmával iskolák felállításához fognak s azok érdekében igyekeznek mindent megtenni, ha látjuk, hogy ezek az iskolák is éppen úgy, mint föntartóik, folytonos üldözésnek voltak kitéve, hogy a hatalom mindent megtett az őket

³¹ Idézi: Bánhegyi J.: Felekezeti iskolázás veszélyei 38. és 39. l.

lápláló életerő elvágása érdekében, akkor meg fogjuk tudni, minő erkölcsi érték van a protestáns iskolák múltjában. Már a 17-ik században megindul az ellenreformáció nagy mozgalma, de a protestántizmusra csak a 18-ik században vetette reá magát a katolikus állam-hatalom, hogy véglegesen végezzen vele. Ebben a tekintetben s hazánk alkotmányának eltiprásában legnagyobb sikerrel Mária Terézia királynő dicsekedhetik, akiért a magyarok életüket és vérüket s kevés híjján egész nemzeti létüket is föláldozták. Hiába volt a magyar protestántizmus joga az ország törvényeibe iktatva, hiába erősítette királyi eskű a protestántizmusnak kivívott jogait, azok az eskűk csak arra valók voltak, hadd legyen mit meg nem tartani. A protestáns iskolákat és templomokat igyekeztek bezárni, az alapítványaikat pedig különböző ürügyek alatt elszedték. Ha végig olvassuk ezen kornak történetét, úgy érezzük, mintha a gonoszság fejedelmei összeesküdtek volna, hogy minden elkövethető erőszakot elkövessenek a jog, törvény és igazság ellen...

A közoktatásügy Mária Terézia uralkodásáig egészen a felekezetek kezében volt. Az állam gyakran beleavatkozott a protestánsok ügyeibe, de azt nem a törvény értelmében, hanem a törvény ellenére tette. A közoktatásügyet rendező kormányrendelet először Mária Terézia idejében jelent meg 1774-ben, melynek rövidített címe: Ratio educationis. Tyersztyánszky Dániel és Úrményi József voltak szerzői e műnek, mely a nyugateurópai hatalmas eszmearamlatok hatása alatt készült. Már említettük, hogy Locke János, Rousseau, pietisták és filántropisták mily hatalmas szellemi áramlatot indítottak meg, ezeken kívül pedig Leibnitz az ő egyetemes gondolkozásával egészen új eszmearamlatot vitt be Európa gondolkozásába. II. Frigyes udvara telve volt enciklopedistákkal, az új idők szelleme behatolt Bécsnek a haladás szellemétől mentes falai közé, Mária Terézia udvarába is. Így akarják bizonyos leibnitz szellemben átalakítani a régi nevelési rendszert. A magyarok számára készített Ratio educationis nem volt valami izzó magyar hazafias eszmétől áthatva, hanem csak birodalomról, a Habsburgok birodalmáról tudott. Ez is-

kolai rendszerben pedagógiai szempontból igen sok jót találunk, de a protestánsok nem fogadták el. Ez természetes is. Hiszen minden, ami Bécsből jött, minden, ami a magyarságnak életerejét vágta, egyúttal a protestántizmus veszedelme is volt. Azonban volt valami, ami e különben érdemes iskolai rendszerben a katolikus klerusnál is nagy ellentmondásra talált. Ez ellenszegülés oka az egységes káté behozatala kérdése körül keletkezett.

A katolikusoknál a már fönnebb említett kátékon kívül a 18-ik század közepén keletkezett Perhammer kátéja volt használatban. A Perhammer kátéja is az egyház által approbált művek közé tartozik s így a régi nyomokon halad. Mária Terézia királynő egész birodalmában a Felbinger Ignác ságványi apát által készített kátét akarta elfogadtatni.³² Ez a káté már az új eszmék, talán leginkább a Leibnitz filozófiájának hatása alatt készült, de érezhető rajta a Basedow jótékony hatása is. A királynőnek bizonyára nem a régi hagyományokkal való szakítás tetszett a Felbinger kátéjában, hanem az a törekvés, mely szerint a Felbinger műve is az akkori divatos áramlat szerint a birodalmi eszmének igyekezett a nevelést szolgálatába állítani. Szóval ez már a Ratio educationis szellemében készült. Egyebekben a mű sajátosságai közé tartozik, hogy elismeri a természetes vallást, melyet az ész pusztá használata által lehet megismerni. Képzeltető, hogy a püspöki karban az ilyen állítás minő nagy ellentmondásra talált, midőn a királynő a magyar püspöki karnak bemutatja véleményadásra, csaknem egyhanguan mennek ellene a súlyos kifogások. De nemcsak a katolikus klerus körében ily ellenszenves a természeti vallás gondolata, hanem a protestánsok körében is sokan borzadnak tőle. Szikszai György a debreceni ref. ekklezsiának egyik derék predikátora 1799-ben »A természeti és keresztény vallás« címen vastok kötetet bocsát ki, melynek célja, hogy »a keresztény felekezetek (kath., ref. és luth.) harcot indítsanak a naturalizmusnak, indifferentizmusnak,

³² Dr. Fináczy Erő: Közoktatás története Mária Terézia korában. II. k. 111—120. l.

morálizmusnak, sociniánizmusnak, racionalizmusnak vagy filozofanterizmusnak, melyek a tiszta keresztény tudomány ellen törekednek és amelyek már most magok között a keresztény felekezetek között is, nemcsak lappanganak, hanem fejeket is emelgetik.»

A katolikus klérustól kifogásolt másik tétele Felbingernek az, hogy a hittani igazságokat az ész bizonyító erejével igyekezett megerősíteni. Ez a Leibnitz-féle racionalizmus akármily nagy mértékben is igazolja az egyházi tanokat, az egyházi hatalom képviselői ösztönszerűen meglátják benne a fenyegető veszedelmet és hatalmasan tiltakoznak ellene. Ezenkívül Felbinger nem sokat törődik a hagyományokkal, hanem a biblia szavaival igazolja tételeit s a tanítványokat is arra buzdítja, hogy az egyes vallási igazságokat a szentírásból igazolják, illetve az egyes bibliai helyeket keressék fel. Ez is veszedelmes tétel, amely a protestánsizmus egyik lényeges alapelveéhez, a biblia ősforrásához vezet. A nem katolikusokat pedig nem említi a szokott dühvel és türelmetlenséggel. Az ilyen elvektől áthatott művet a klérus alaposan átdolgozta s midőn 1777. évi augusztus hó 23-án megjelent a Felbinger kátéja, az már úgy meg volt tépve, fosztva eredeti gondolataitól, hogy az már nem is volt többé az övé.

Felbinger kátéja azonban nem részesült mindenütt oly mostoha sorsban, mint Magyarországon, hanem Poroszországban és Ausztriában meglehetősen elterjedésnek örvendett. Erről a kora tudományos színvonalán álló műről mondja Sipos Ágoston, hogy inkább ártott, mint használt a hitoktatásnak. A hagyományos, haladni nem akaró felfogásnak csakugyan ártani akart, de sajnos, nem sokat ártott. Ha csakugyan többet árthatott volna, akkor az emberiségnek többet használt volna.

Bármily nagy mértékben is forradalmi kör volt a 18-ik század, Magyarországon nem vett semmi lendületet a kátéirodalom ebben az időben. Hiszen Mária Terézia egész uralkodása alatt a magyar nemzet mindennek lát-szott, csak élő, öntudatos szellemi tőkével dolgozó nemzetnek nem. »Síma kézzel, világi eszközökkel« csaknem megfojtották nemzetünket. Ezen nemzetölő politikának tudható be az az eljárás is, hogy a »Heidelbergi Káté« csak

megrövidített alakban jelenhetett meg 1786-ban.³³ A censura azon a címen hagyatott ki a Heidelbergi Kátéból, mert annak némely tételeit a katolikus egyházra nézve sérelmesnek találta. Valóban a Heidelbergi Káté egy cseppet sem hízelt a gyónásnak, misének, s más efféle katolikus szertartásoknak. Ámde a Római Káté, vagy pedig más approbált katolikus mű valósággal hemzseg a protestántizmus ellen szórt átoktól. Az igazság egyenlő mérlegével ezeket is ki kellett volna hagyatni a használatban levő kátékból, de hát itt nem az igazság szent érdeke, hanem a »regnum Marianum« eszméje sugallta ezeket.

Az unitárius egyházban, mely kicsiny egyház csaknem összeroppant az üldözések súlya alatt, ebben a terméketlen időben jelenik meg egy hatalmas szellemnek, Szentábrahámi Mihálynak »Summa universae theologiae secundum unitarios« című nagy munkája. Nem katekizmus, de mint szimbolikus könyv, megfelel az úgynevezett nagy káténak, mert ebben vannak lefektetve az unitárius tanok, még pedig oly formában, hogy azokat a hatalom is követendő példának állította fel másoknak. De jelentek meg más, inkább vitatkozó művek, mint káték. A jezsuita szerzet fölötte leleményes a térítés eszközeiben. Ők maguk írnak kérdésekben és feleletekben kátészerű íratokat unitáriusok nevében, hogy így csalják lépre a gyanútlan lelkeket. Az ily eljárással szemben lehetőleg védekeztek az unitáriusok is és így keletkezett sok védő írat, melyekről a kolozsvári unitárius kollégium becses könyvtárának kézíratos része tanúbizonyságot tesz.³⁴

Azonban lassanként befolytak hozzánk is a külföldi eszmék, noha a tanulóknak külföldi utazását megtiltották s a külföldön megjelent könyvek behozatalát szigorú vizsgálathoz vetették alá. Amidőn azonban Mária Terézia fiának, a lángeszű II. Józsefnek türelmi rendelete megjelent, a sokat sanyargatott protestántizmus valódi haladásnak indul a vallástanítás irodalmának eddig meglehetősen szűk mezején is.

³³ Szilágyi Ferenc: A Heidelbergi káté s a magyar és erdélyországi protestáns autonómia.

³⁴ Dr. Boros György: Unitárius eszmék a 18. században. (Teol. intézeti előadások 1906. II. félév.)

Isten az emberben él.*

Irta: **Kovács Lajos.**

Alapige: János XIV. 10–11. „Nem hiszed-e, hogy én az Atyában és az Atya én bennem vagyok? E beszédeket, melyeket én szólok nektek, nem magamtól szólok; hanem az Atya, aki én bennem marad, ő cselekszi e cselekedeteket. Higgyetek nekem, hogy én az Atyában és az Atya én bennem vagyok; ha nem hiszitek, a cselekedetekért higgyetek nekem.“

Az alapige szavai messze viszik az embert a hit és gondolkodás világában, midőn azoknak értelmét és az azokból folyó tanulságokat keressük. Oly magasra emelik, ahol a tudás hatalmára és a hit erejére egyformán szükség van, hogy valaki tisztán lásson, oly tisztán, hogy lelki megelégedéssel állhasson meg és a benső megnyugvás amaz érzésével tekinthessen szét lelki élete magaslatán, melylyel Jézus oly sokszor ejtette bámulatba a sokaságot, fegyverezte le a szenvedélyeket és nyugtatta meg a szíveket.

Nem ismeretlen egészen előttünk ez a messzeség és ez a magaslat. Mert életünk jellemkedett pillanataiban, avagy a világgal, az élet nagy próbáival és saját bensőnkkel vívott nagyobb harcainkban nyert győzelmünk érzetében jártunk mi még messze és magasán hitünk birodalmában. De lehet-e meglepő reánk nézve, ha a szellemi és hitélet magaslatainak újból való megközelítése mindannyiszor újabb nehézségekkel, új küzdelmekkel jár? Csuda-e, ha minden újabb elindulásunk bizonyos tartózkodó félelemmel és némi aggodalommal van összekötve? Hisz a siker mindig bizonytalan, a győzelem mindig kétes.

* A Bedő Alberttől hirdetett pályázaton jutalmat nyert.